

В. М. Шаршнёва
Установа адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя А. А. Куляшова”,
кафедра агульнага і славянскага мовазнаўства

ЛЕКСІЧНЫЯ СРОДКІ СУВЯЗІ РЭПЛІК
У СТЫЛІЗАВАННЫХ ДЫЯЛАГІЧНЫХ АДЗІНСТВАХ
(на матэрыяле мастацкіх твораў
Уладзіміра Караткевіча)

В статье дается стилистическая характеристика лексических средств связи реплик в стилизованных диалогических единствах (лексического повтора, синонимической замены и перифразы), указывается их роль в формировании индивидуального стиля писателя (на примере художественных произведений Владимира Короткевича).

The article gives an example of the stylistic characteristics of lexical means of connection of replicas in stylized dialogical unities (lexical repetition, synonymous substitution and periphrase), their role in the formation of the individual style of the writer (of Vladimir Kороткеvich's work's).

Ключевые слова: диалог, диалогическое единство, реплика, средства связи, повтор, лексический повтор, синоним, синонимическая замена, перифраза, белорусский язык, Владимир Короткевич.

Key words: dialogue, dialogic unity, replica, means of communication, repetition, lexical repetition, synonym, synonymous replacement, periphrase, Belarusian, Vladimir Kороткеvich.

У першую чаргу дыялог успрымаецца як “ланцуг рэплік” [1, с. 114], аб’яднанне якіх забяспечваесэнсаваю і граматычную звязнасць названай формы маўлення. Асобныя рэплікі дыялога арганізуюцца ў залежнасці ад

зместу папярэдніх або ад аўтарскіх каментараў і ўспрымаюцца толькі ў іх адзінстве. Так, паводле Т. Г. Вінакур, на моўны склад кожнага выказвання “ўзаемна ўплывае непасрэднае ўспрыняцце маўленчай дзейнасці суб’яседнікаў” [2, с. 119]. У сувязі з адзначаным аналіз дыялога з пункту погляду яго структуры дазваляе назваць мінімальнай структурнай адзінкай рэпліку.

Аб’яднанне рэплік забяспечвае звязнасць дыялога. У сваю чаргу поўная і закончаная інфармацыя вынікае з сукупнасці ўсіх элементаў дыялога, уключаючы як вербальныя (лексічныя, фразеалагічныя, марфалагічныя, сінтаксічныя), так і невербальныя сродкі выказвання (жэсты, міміку, інтанацыю, паўзы). Асобныя рэплікі дыялога могуць паўнацэнна ўспрымацца толькі ў сувязі з іншымі рэплікамі і з улікам сітуацыі, у якой адбываецца гаворка. Гэта адбываецца з прычыны таго, што на моўны склад кожнага наступнага выказвання ўплывае змест і афармленне папярэдняга, што сцвярджае сітуацыйнасць і адвольнасць кожнага дыялога. У сваю чаргу ўспрыняцце дыялога як камунікацыйнай адзінкі, якая аб’ядноўвае ўзаеманакіраваныя рэплікі, накіроўвае на магчымасць вылучэння дыялагічнага адзінства [3, с. 280–281].

Асноўнымі параметрамі мастацкага адлюстравання дыялогу Г.Г. Хісамава называе спосабы прэзентацыі персанажаў; прэсупазіцыю і прадметна-падзейны фон зносін; уласна дыялог як камунікацыйную падзею і маўленчы дзеянні персанажаў; невербальныя сродкі маўленчых зносін [4]. Уласна дыялог можа суправаджацца аўтарскімі каментарыямі, якія больш дакладна ўзнаўляюць сітуацыю маўлення.

На выбар моўных сродкаў сувязі рэплік аказвае ўплыў не толькі апісваемая сітуацыя, характар персанажаў, мэта зносін і інш., але і мастацкае светаўспрыняцце пісьменніка, яго ўласная ацэнка апісваемых падзей. Інакш кажучы, выбар сродкаў сувязі рэплік у стылізаваным мастацкім дыялогу выступае паказчыкам індывідуальнага стылю пісьменніка.

Спецыфіка лексічных сродкаў арганізацыі стылізаваных рэплік праяўляецца ў двух напрамках – у мове персанажаў і аўтарскіх каментарыяў. Як і ў маналагічным тэксце, асноўнымі лексічнымі сродкамі ўнутрытэкстай сувязі выступаюць лексічны паўтор, сінанімічная замена, перыфраза. Лексічны паўтор у сваю чаргу можа быць як у адной, так і ў сумежных рэпліках, пацвярджаннем чаму з’яўляецца наступнае дыялагічнае адзінства:

... Вечарам наступнага дня, калі Яноўскі, паразмаўляўшы з Якубам, збіраўся ехаць са Знамяроўшчыны, медыкус зайшоў развітацца з ім. твар ягоны ззяў небывалым радасным натхненнем.

– Значыцца, едзеш?

– Еду.

– І яна з табою?

Яноўскі зірнуў на Аглаю, якая стаяла поруч, чырвоная ад шчасця і сораму, засмяяўся, прыціснуў яе да сябе.

– А куды мне без яе? Для мяне зараз адна дарога – з ёю.

Медыкус сеў за стол.

– Сумна мне будзе без цябе, вельмі сумна. Я цябе палюбіў, хлопчык.

Бачыш, як атрымалася: ты прыехаў сюды няшчасным шляхціцам, а ад’язджаеш шчаслівым чалавекам... Не баішся, што бацькі яе не прымуць?

– Прымуць, – упэўнена сказаў Міхаіл. – Дый што мне ў іх? Я еду толькі абвянчацца. Нагі маёй не будзе ў Яноўшчыне. Пасля бацькоў... я вызвалю людзей. Я не жадаю быць панам. Гэта смерць, гэта жах... (“Цыганскі кароль”).

Для працываванага мастацкага дыялога ўласцівы наступныя віды паўтору: **поўны**, пры якім лексічны склад і граматычная структура папярэдняй рэплікі поўнасьцю супадаюць (сумна – сумна, цябе – цябе, прымуць – прымуць, еду – еду); **няпоўны**, г.зн. утвораны ўжываннем аднакаранёвых слоў або словаформаў (едзеш – еду, яна – яе – ёю, прыехаў – ад’язджаеш, няшчасным – шчаслівым, бацькі – бацькоў); **усечаны**, калі наступная рэпліка змяшчае толькі частку папярэдняй (Значыцца, едзеш? – Еду; Не баішся, што бацькі яе не прымуць? – Прымуць.); **семантычны**, калі адзін і той жа сэнс перадаецца пры дапамозе розных лексічных сродкаў – сінонімаў, перыфраз (– Значыцца, едзеш? – Для мяне зараз адна дарога – з ёю).

Несумненна важнай структурнай часткай стылізаванага мастацкага дыялога з’яўляюцца аўтарскія каментары да рэплік. У творах У. Караткевіча аўтарскія каментары, па сутнасці, з’яўляюцца дадатковымі заўвагамі і дапамагаюць больш выразна акрэсліць сітуацыю, пры якой адбываюцца зносіны, настрой суб’яднальнікаў, іх стаўленне адзін да аднаго і да прадмета гаворкі, перадаць інтанацыю, тэмп і настрой маўлення. Лексічны паўтор у аўтарскіх каментарах не толькі дапамагае максімальна наблізіць стылізаваную размову да рэальнасці, але і ўплывае на адлюстраванне адпаведных сітуацыі інтанацыі і тэмпу маўлення. Напрыклад:

– Дзень добры, бацька, – сказаў Андрэй, уваходзячы ў спальню.

І ён таксама здаў. Сівыя валасы парадзелі. Сядзеў на ложка і неяк разгублена глядзеў на яго. Здавалася, вось-вось заплача: нервы пасля інфаркту зусім саслабелі.

– Я прыехаў, – сказаў Андрэй.

– Сыннок... – толькі гэта і **вымавіў** бацька (“Нельга забыць”).

Нешматслоўныя рэплікі прыведзенага дыялагічнага адзінства суправаджаюцца падрабязным аўтарскім каментарам: для таго каб найбольш дакладна перадаць эпізод доўгачаканай сустрэчы, пацвердзіць наяўнасць візуальнага кантакту паміж персанажамі і максімальна запаволіць тэмп выказаных слоў, У. Караткевіч значнае месца адзводзіць дадатковым заўвагам. Паўзу паміж рэплікамі Андрэя запаўняе апісанне стану і настрою бацькі, што дапамагае чытачу як мага поўна ўспрыняць апісаную сітуацыю. Письменнік знарок выкарыстоўвае ў аўтарскіх каментарых паўтор і сінанімічную замену дзеясловаў маўлення (*сказаў, сказаў, вымавіў*), паколькі яны не маюць выразнай стылістычнай афарбоўкі і ўводзяцца аўтарам не столькі для таго, каб указаць на змену суб'яседніка, колькі для таго, каб акцэнтаваць увагу на сказаным. Увогуле нешматслоўнасць дапамагае стварэнню павышанай унутранай эмацыянальнасці, напружанасці персанажаў, выкліканай сустрэчай.

У той час як лексічны паўтор у межах дыялагічнага адзінства ўспрымаецца як экспліцытная разнавіднасць сэнсавага паўтору, сінанімічная замена і перыфраза накіроўваюць да імпліцытнай інфармацыі, напрыклад:

– *Што ж гэта наш такі добры знаўца паэзіі не ходзіць на лекцыі па мастацтву?*

Грынкевіч пашкроб патыліцу:

– *Ды я думаў, што вы зусім не такая.*

– *А якая?*

– *Ды я думаў, што вы чытаеце аб уплыве рускага флоту на рост зрыбоў*, – *шчыра прызнаўся ён.*

Яна засмяялася. Грудным, цёплым кантральта.

– *Ну і як цяпер?*

– *Цяпер буду хадзіць. Абавязкова.*

– *Спадабалася хоць трошкі?*

– *Лекцыя з думкай. І з пачуццём.*

– *Ну, і то добра. Калі ласка. Рада буду вас бачыць* (“Нельга забыць”).

Працытаваны прыклад ілюструе выпадкі кантэкстуальнай сінаніміі (*спадабалася – з думкай, з пачуццём*), сярод якіх значнае месца адведзена перыфразам (*добры знаўца паэзіі – Грынкевіч; аб уплыве рускага флоту на рост зрыбоў – бязглуздзіца, недарэчнасць*). Перыфразы У. Караткевіча накіраваны на абуджэнне фантазіі рэцыпіента, лёгка падаюцца расшыфроўцы, нягледзячы на іх імпліцытную эмацыянальна-экспрэсіўную насычанасць. Яны паслядоўна адлюстроўваюць суб'ектыўны погляд аўтара, актыўна уключаюць іншыя лексічныя сродкі, настолькі цесна звязаныя з сінанімічнай заменай, што часта размежаваць іх ілюстрацыі ў творах письменніка бывае проста немагчыма.

Своеасаблівасць мастацкага тэксту У. Караткевіча заключаецца ў арыентацыі на маўленчыя паводзіны персанажа, прычым маўленчае ўзаемадзеянне дазваляе ўспрымаць літаратурнага героя як асобу ва ўсёй сукупнасці прапанаваных у тэксце характарыстык. Аўтар апісвае розныя ўзроўні арганізацыі моўнай асобы персанажа як суб'екта ўнутрытэкставай камунікацыі на аснове лексічнага саставу створаных гэтым персанажам выказванняў. Для У. Караткевіча ўдасціва аб'яднанне аўтарскага і персанажнага планаў, што праяўляецца ў спецыфічным выкарыстанні лексічнага паўтору, сінанімічнай замены і перыфраз.

Літаратура

1. Щерба, Л. В. Современный русский литературный язык / Л. В. Щерба // Избранные работы по русскому языку. – М. : Просвещение, 1957. – С. 113–129.
2. Винокур, Т. Г. Диалог / Т. Г. Винокур // Русский язык : энциклопедия / гл. ред. Ю. Н. Караулов. – М. : БРЭ : Дрофа, 1998. – С. 119–120.
3. Шведова, Н. Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи / Н. Ю. Шведова. – М. : Азбуковник, 2003. – 377 с.
4. Хисамова, Г. Г. Диалог как компонент художественного текста (на материале художественной прозы В.М. Шукшина) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / Г. Г. Хисамова. – Уфа, 2009. – 45 с.